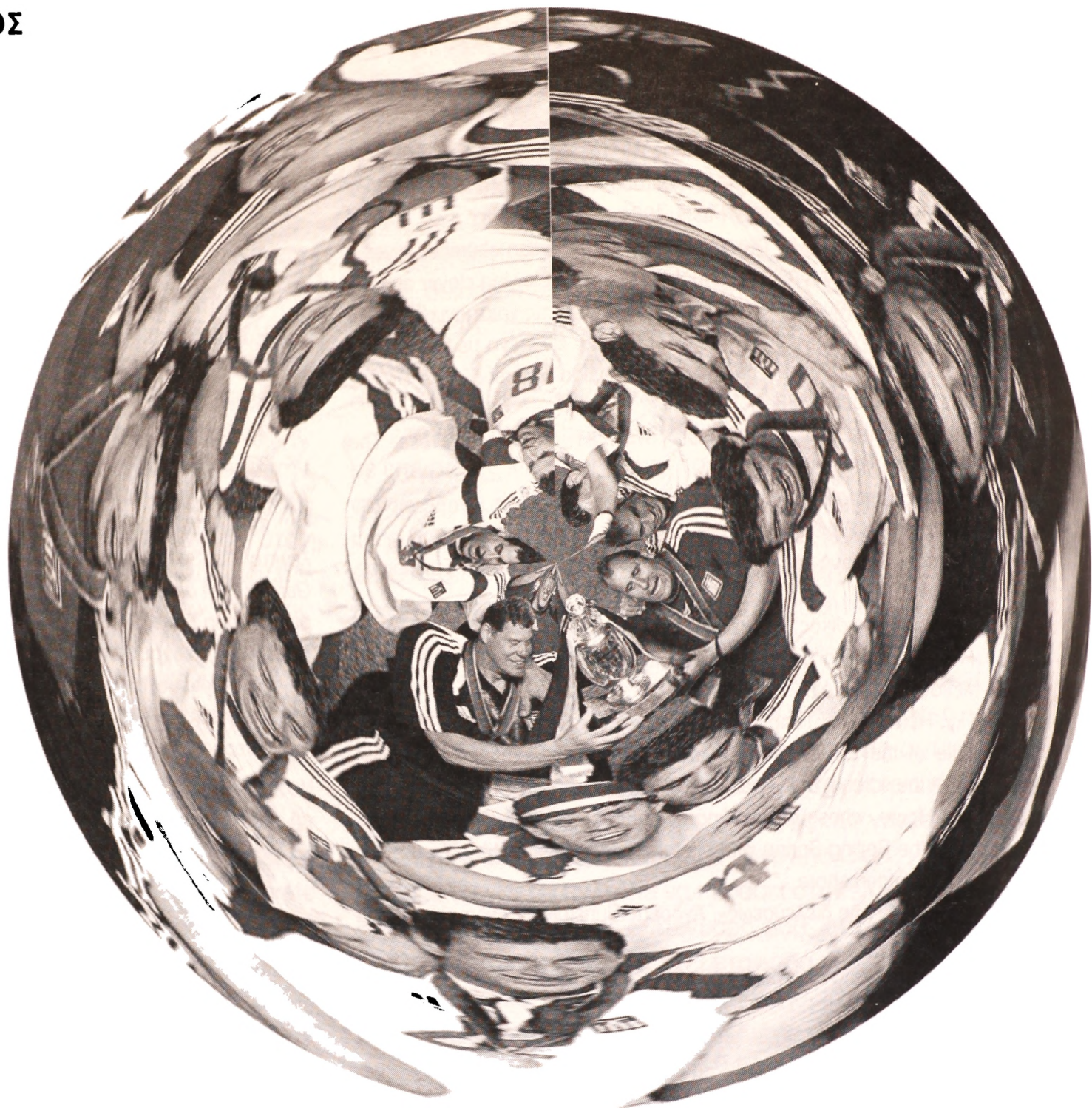

ΠΟΛΕΜΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΔΡΩΝ:

ΠΟΔΟΣΦΑΙΡΟ, ΑΝΔΡΙΚΕΣ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΙ

ΚΩΣΤΑΣ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Οι ανθρωπολογικές μελέτες για τον αθλητισμό έχουν δείξει ότι το πάθος, ο ενθουσιασμός που εγείρουν τα ανταγωνιστικά κυρίως αθλήματα, οφείλεται στο ότι τα αθλήματα αυτά αποτελούν τον τόπο όπου παριστάνονται με τρόπο θεατρικό οι βασικές αξίες που διέπουν μια κοινωνία.¹ Όπως το διατυπώνει εξαιρετικά εύστοχα ο Clifford Geertz στην κλασική πιά μελέτη του για την κοκορομαχία στο Μπαλί: «Όση Αμερική αναδύεται στο γήπεδο του μπέιζμπολ και του γκολφ, στον ιππόδρομο ή γύρω από ένα τραπέζι πόκερ, άλλο τόσο Μπαλί αναδύεται στην κονίστρα της κοκορομαχίας. Στην πραγματικότητα αγωνίζονται άνδρες» (δική μου η υπογράμμιση).² Στο κείμενο αυτό θα εξετάσουμε πώς συγκροτείται στο ποδόσφαιρο η εθνική ταυτότητα, το, κατά Άντερσον,³ αίσθημα του συνανήκειν στην φαντασιακή κοινότητα του έθνους και πώς η συγκρότηση αυτή διαπλέκεται με εκείνη του ανδρισμού. Με άλλα λόγια, στο «πεδίο» του ποδοσφαίρου η εθνική ταυτότητα δεν εκφράζεται ή συμβολίζεται απλώς, εν είδει «αντανάκλασης», αλλά επιτελείται παραστασιακά ως σωματοποιημένη, ερωτική διέγερση για το έθνος και ταυτόχρονα για το ποδόσφαιρο.⁴

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της παραστασιακής, σωματικής επιτέλεσης του αι-

Ο Κωστας Γιαννακόπουλος διδάσκει ανθρωπολογία των φύλων στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

σθήματος του εθνικού ανήκειν, της εθνικής/ποδοσφαιρικής ερωτικής διέγερσης, αποτελούν οι πρόσφατοι αγώνες της εθνικής ομάδας και και η ανακήρυξη της σε πρωταθλήτρια Ευρώπης στο ευρωπαϊκό κύπελλο. Οι αγώνες της Εθνικής προκάλεσαν μαζικές μετακινήσεις στην Πορτογαλία συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του πρωθυπουργού, δημόσιες εκδηλώσεις και συναισθήματα συλλογικής αγωνίας, χαράς και εθνικής υπερηφάνειας (ή και απογοήτευσης, εθνικής ταπείνωσης⁵) τις οποίες δεν έχουν προκαλέσει αντίστοιχες, «εθνικές» επιτυχίες (ή και «αποτυχίες») στον καλλιτεχνικό ή πνευματικό χώρο. Γιατί λοιπόν το ποδόσφαιρο θεωρείται κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό της εθνικής ταυτότητας ή, για να χρησιμοποιήσω πάλι τον Άντερσον, απολαμβάνει τόσο ευρείας και έντονης συναισθηματικής αποδοχής, προκαλεί την εθνική συγκίνηση; Θα επιχειρήσω εδώ να δώσω μια απάντηση στο ερώτημα αυτό συνδέοντας το ποδόσφαιρο με τον πόλεμο και την ανδρική σεξουαλικότητα.

Όπως έχει παρατηρηθεί,⁶ η εθνικότητα αποτελεί έναν σχεσιακό όρο, δηλαδή συγκροτείται με βάση την ετερότητα, μέσω μιας σχέσης διαφοράς, αντίθεσης μεταξύ του «Εμείς» και των «Άλλων». Έτσι και στο ποδόσφαιρο, το αίσθημα του συλλογικού και ειδικότερα του εθνικού ανήκειν, συγκροτείται μέσω της αντιπαράθεσης με τον Άλλο. Η σύγκρουση αυτή παίρνει τη μορφή ενός τελετουργικού πολέμου. Εκτός από τις λεκτικές αλλά και σωματικές αντιπαραθέσεις εντός και εκτός γηπέδου, ενδεικτική είναι η πολεμικού χαρακτήρα ποδοσφαιρική ορολογία. Έτσι, για παράδειγμα, χρησιμοποιείται ο όρος «μισθοφόρος» για τους «ξένους» παίκτες, δηλαδή εκείνους που δεν κατάγονται από την κοινότητα την οποία θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει μια ποδοσφαιρική ομάδα. Επίσης, καθιερωμένη σε θεσμικό, επίσημο επίπεδο είναι η έννοια της ουδετερότητας: ο τελικός αγώνας μεταξύ δύο αντίπαλων ομάδων γίνεται σε «ουδέτερο» γήπεδο, ενώ οι διεθνείς ομοσπονδίες του ποδοσφαίρου έχουν την έδρα τους στην ουδέτερη, κατά τον παγκόσμιο πόλεμο, Ελβετία.⁷ Με άλλα λόγια, η σύγκρουση, η βία δεν αποτελούν περιθωριακά, αντι-κοινωνικά, παράλογα φαινόμενα αλλά δομούν την κοινωνική σχέση του ποδοσφαίρου.⁸ Επιπλέον, η θεώρηση αυτή του ποδοσφαίρου ως πολέμου μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη πολιτική διάσταση του ποδοσφαίρου, την διαπλοκή του με άλλες κοινωνικές σχέσεις. Εν τούτοις, μια παρόμοια, πολιτική εντέλει, ανάλυση του ποδοσφαίρου είναι, κατά τη γνώμη μου, αδιέξοδη αν δεν θέσει ως κεντρικό ζήτημα την έμφυλη συγκρότηση της σύγκρουσης και της βίας. Ας αναφέρουμε προκαταβολικά, ως παράδειγμα, ότι οι αγώνες της Εθνικής Ελλάδος εκφράστηκαν σε «ανεπίσημο» επίπεδο με έμφυλους, σεξουαλικούς όρους σε τέτοιο σημείο ώστε τα «επίσημα» ΜΜΕ αναγκάστηκαν να μεταδώσουν, ή και να υιοθετήσουν «ευπρεπισμένο» το σεξουαλικού χαρακτήρα σύνθημα που κυριάρχησε κατά την διάρκεια των αγώνων. Ωστόσο, θέλω να υποστηρίξω εδώ ότι, όπως η βία και η σύγκρουση, η σεξουαλικότητα και το φύλο⁹ δεν αποτελούν ένα περιθωριακό αστεϊσμό ή μια απλή μεταφορική έκφραση του ποδοσφαίρου αλλά τη βασική συνιστώσα συγκρότησης της μάχης του ποδοσφαίρου.

Η διαδικασία της έμφυλης συγκρότησης του ποδοσφαίρου, όπως εξετάζεται εδώ, δεν επικεντρώνεται στις έμφυλες

σχέσεις όπως αυτές τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα έχει επικρατήσει να ορίζονται, δηλαδή ως σχέσεις των δύο φύλων. Κατά τη γνώμη μου, με την υιοθέτηση αυτής της ετεροκεντρικής προσέγγισης, η διερεύνηση της κοινωνικής συγκρότησης του φύλου περιορίζεται σε βιολογικές, παγιωμένες δυαδικές κατηγορίες. Όπως έχει δείξει μελέτες για τον ανδρισμό¹⁰ στις ανδρικές ομοκοινωνικότητες αλλά και στις ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις, ο ανδρισμός συγκροτείται ως πρακτική κυριαρχίας και επιβολής, η οποία πρέπει συνεχώς να επιδεικνύεται και να αποδεικνύεται στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ ανδρών παρά μεταξύ ανδρών και γυναικών. Πιο συγκεκριμένα, ο ανδρισμός ή αρρενωπότητα συγκροτείται «μέσω μιας διαρκούς κυκλοφορίας, ανταλλαγής, απόδοσης και ανταπόδοσης του στίγματος του «μη-άνδρα», της «αδελφής».¹¹ Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι παραγνωρίζεται η δόμηση του ανδρισμού στις ετερόφυλες σχέσεις, αφού αυτή διαπλέκεται άμεσα με εκείνη στις ανδρικές ομοκοινωνικότητες.¹²

Δεδομένου ότι το ποδόσφαιρο αποτελεί μια σωματική αντιπαράθεση μεταξύ ανδρών, η οποία όπως θα δούμε συγκροτείται με βάση μια συγκεκριμένη μορφή ανδρικής σεξουαλικότητας, η μελέτη του ανδρισμού εστιάζεται στην εργασία αυτή στη διερεύνηση των ανδρικών ενσώματων αντιλήψεων για το σώμα και την επιθυμία, της ομοκοινωνικής επιθυμίας.¹³ Η διερεύνηση αυτής της επιθυμίας, η οποία δεν μπορεί να ορισθεί βάσει των ηγεμονικών, δυτικών σύγχρονων δυαδικών κατηγοριοποιήσεων ομοφυλοφιλία/ετεροφυλοφιλία, έχει ευρύτερη σημασία καθώς η ερωτική αυτή επιθυμία έχει αποτελέσει σημαντικό παράγοντα σύστασης και διαμόρφωσης ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων και, στην περίπτωση μας, αποτελεί μια σημαντική διάσταση της εθνικής ταυτότητας, του εθνικού φαντασιακού. Έτσι, στο κείμενο αυτό θα επιχειρήσω να διερευνήσω την «εθνικοποίηση», την εθνική διάσταση της ανδρικής ομοκοινωνικής επιθυμίας, την εθνική ανδρική διέγερση. Όπως το εξέφρασαν οι οπαδοί της Εθνικής Ελλάδος: «Σήκωσέ το το γαμημένο, δεν μπορώ, δεν μπορώ να περιμένω.»

Η εργασία αυτή στηρίζεται καταρχήν σε εθνογραφική επιτόπια έρευνα που διεξήγαγα σε τοπική ποδοσφαιρική ομάδα συνοικίας του Πειραιά κατά την περίοδο 1990-1992. Έτσι, με βάση την εθνογραφία μου για την ομάδα του Πειραιά επιχειρώ να ερμηνεύσω τα όσα παρατήρησα κατά τη διάρκεια των αγώνων της Εθνικής παρακολουθώντας τηλεόραση, διαβάζοντας εφημερίδες και συμμετέχοντας σε δημόσιες εκδηλώσεις μετά την ανακήρυξη της Εθνικής Ελλάδας ως πρωταθλήτριας Ευρώπης.

«Φυσική» σεξουαλική δύναμη των ποδοσφαιριστών

Το ποδόσφαιρο αποτελεί ένα από τα λίγα αθλήματα τα οποία ακόμη και σήμερα θεωρούνται στην Ελλάδα και όχι μόνον ένα άθλημα αποκλειστικά ανδρικό. Η ύπαρξη ορισμένων γυναικείων ομάδων αντιμετωπίζεται από τους άνδρες της ποδοσφαιρικής ομάδας του Πειραιά με αδιαφορία ή κυρίως με αστεϊσμό, γελοιοποίηση. Στο γήπεδο δεν είδα ποτέ γυναίκα να παρακολουθεί αγώνα και οι σύζυγοι των ποδοσφαιριστών εκφράζουν την αποστροφή τους για το ποδόσφαιρο είτε ρητά είτε συγκαλυμμένα, δηλώνοντας «αδιαφορία» για το άθλημα αυτό. Η Nicole-Claude Mathieu¹⁴ παρατηρεί ότι αυτή η γυ-

ναικεία αποστροφή οφείλεται στο φόβο που αισθάνονται για τις ανδρικές αυτές δραστηριότητες, οι οποίες συνιστούν εκφράσεις της κυριαρχίας των ανδρών πάνω στις γυναίκες. Όπως θα δούμε και παρακάτω, ο φόβος αποτελεί συστατικό στοιχείο συγκρότησης της «αρρενωπότητας» και της «θηλυπρέπειας» κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης μεταξύ ανδρών στο γήπεδο. Από την άλλη μεριά, οι άνδρες αποκλείουν τις γυναίκες από τις κοινωνικότητες τους, είτε επισείοντας την απειλή βίας ή και θανάτου στις «εξωτικές» κοινωνίες σε όσες γυναίκες δουν ή ακούσουν τα όσα συμβαίνουν στις ανδρικές τελετές μύησης είτε λογοκρίνοντας την «ανδρική» σεξουαλική έκφρασή τους στο γήπεδο προκειμένου να μην τους ακούσουν οι γυναίκες που τυχαίνει να είναι παρούσες.

Αλλά ο αποκλεισμός των γυναικών από το ποδόσφαιρο ανάγεται κυρίως στη ανδρική «φύση» του ποδοσφαίρου. Στον Πειραιά, οι άνδρες της ομάδας θεωρούν ότι η τέχνη του ποδοσφαιριστή, η ικανότητα να παίζεις καλά δεν είναι αποτέλεσμα εκμάθησης, προπόνησης αλλά ένα έμφυτο, εσωτερικό χαρακτηριστικό: στον Πειραιά, το ποδοσφαιρικό «ταλέντο» φαίνεται να ανάγεται στην ανδρική σεξουαλική επιθυμία, η οποία, σύμφωνα με μια συγκεκριμένη ανδρική αντίληψη, ταυτίζεται με το ανδρικό σεξουαλικό όργανο. Πιο συγκεκριμένα, το ανδρικό όργανο θεωρείται ως η έδρα του σεξουαλικού ενστίκτου που στην ανδρική αργκό ονομάζεται «καύλα».¹⁵ Έτσι, οι ποδοσφαιριστές στις πρώτες κυρίως τυπικές συνομιλίες μας, απέδιδαν την προδιάθεσή τους για το ποδόσφαιρο στην «αγάπη» που ένιωθαν για το άθλημα. Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών μου είχα εντυπωσιαστεί από τη συναισθηματική ένταση η οποία συνόδευε τον λόγο των συνομιλητών μου. Αργότερα, κυρίως στις άτυπες συζητήσεις μας, οι παίκτες δεν μιλούσαν πιά για «αγάπη» αλλά για «πάθος» ή και για «καψούρα/καύλα»: «έχω καψούρα/καύλα με το ποδόσφαιρο». Η ακόμη χρησιμοποιούσαν εκφράσεις που χρησιμοποιούνται στην περίπτωση μιας ανεξέλεγκτης ερωτικής επιθυμίας: «έχω αρρώστια», «έχω τρέλλα με το ποδόσφαιρο». Στην αντίληψη των ανδρών της ομάδας του Πειραιά η ποδοσφαιρική δεξιότητα ισοδυναμούσε με τη σωματική δύναμη, η οποία επιβεβαιωνόταν όπως θα δούμε και παρακάτω, τη στιγμή της σωματικής σύγκρουσης με τον αντίπαλο. Με τη σειρά της, η σωματική δύναμη δεν ταυτιζόταν με τους μυς, αλλά τη σεξουαλική ρώμη και ειδικότερα το μέγεθος του ανδρικού σεξουαλικού οργάνου. Αρκετές φορές στις κερκίδες οι οπαδοί της ομάδας σχολίαζαν για έναν καλό παίκτη: «αυτός έχει μεγάλη μπανάνα ή αυτός έχει αρχίδια» ή για έναν κακό παίκτη: «αυτός είναι τσουτσουνοπαίχτης».

Έτσι, ο «καλός» ποδοσφαιριστής πρέπει να βρίσκεται σε μια διαρκή κατάσταση σεξουαλικής έξαψης, διέγερσης. Η κατάσταση αυτή επιτυγχάνεται με διάφορους τρόπους. Δεδομένου ότι η «καύλα» θεωρείται ότι είναι πιο έντονη σε περιόδους σεξουαλικής στέρησης, ο ποδοσφαιριστής υφίσταται μια σειρά σεξουαλικών απαγορεύσεων. Έτσι, στην Ελλάδα και γενικότερα στις μεσογειακές κοινωνίες επιβάλλεται στους ποδοσφαιριστές σεξουαλική αποχή. Οι ποδοσφαιριστές δεν πρέπει να έχουν σεξουαλικές σχέσεις την παραμονή του αγώνα ή ακόμη και να αυνανίζονται.

Σεξουαλικότητα και σύγκρουση

Η σεξουαλική διέγερση είναι απαραίτητη για έναν καλό, «δυνατό» παίκτη αφού ο ποδοσφαιρικός αγώνας συγκροτείται ως σεξουαλική μάχη. Στο ποδόσφαιρο η έμφυλη διαφορά, η σεξουαλικότητα δεν αποτελεί απλώς μια διάσταση της ποδοσφαιρικής σύγκρουσης αλλά το κεντρικό συστατικό στοιχείο της. Η σεξουαλικότητα η οποία δομεί το παιχνίδι είναι μια βίαιη, σχεδόν κανιβαλική σεξουαλική σχέση όπου ο επιτιθέμενος, θεωρούμενος ως αρρενωπός ενεργητικός, επιχειρεί να καθυποτάξει τον υφιστάμενο την επίθεση, να τον υποβιβάσει στη θέση του εκθηλυμένου παθητικού. Ενδεικτικές είναι οι φράσεις των ποδοσφαιριστών όταν επιχειρούν να καθυποτάξουν τον αντίπαλό τους: «θα τον φάω, θα τον πάρω γερά». Οι ρόλοι επιτιθέμενου/ενεργητικού και υφιστάμενου την επίθεση/παθητικού εναλλάσσονται συνέχεια. Ο υφιστάμενος την επίθεση πρέπει να απαντήσει και να ανταποδώσει την επίθεση, αλλιώς υποβιβάζεται στην θηλυκή κατηγορία της «κότας» ή της «κυρίας», δηλαδή της γυναίκας η οποία είτε υφίσταται παθητικά μια σεξουαλική προσέγγιση είτε απαξιεί ν' απαντήσει σ' αυτήν. Ο υφιστάμενος την αντεπίθεση πρέπει ν' απαντήσει και εκείνος με την σειρά του ανανεώνοντας την αρχική επίθεσή του. Στην περίπτωση που οι παίκτες οι υφιστάμενοι την επίθεση δεν μπορούν να ανταποδώσουν την επίθεση είτε καθόλου είτε σε ικανοποιητικό βαθμό κατά την διάρκεια του παιχνιδιού, τότε λένε «ότι έχουν δανεικά» με την αντίπαλη ομάδα και ότι θα κανονίσουν τους λογαριασμούς τους σε προσεχή συνάντηση των δύο ομάδων. Με άλλα λόγια, η επίθεση γίνεται αντιληπτή ως «πρόκληση», δηλαδή ως προσβολή του ανδρισμού του αντιπάλου στην οποία ο τελευταίος πρέπει να απαντήσει προκειμένου να επανακτήσει τον ανδρισμό του. Πρόκειται, όπως θάλεγε ο Georges Devereux¹⁶ για μια εναγώνια αναζήτηση σεξουαλικής συμμετρίας, για το νόμο του οφθαλμού αντί οφθαλμού (loi du talion). Σ' αυτές τις «προσβολές» συμμετέχουν ενεργά και οι φίλαθλοι απευθύνοντας ύβρεις σεξουαλικού περιεχομένου στους παίκτες της αντίπαλης ομάδας. Οι «προκλήσεις» αυτές, οι οποίες εκφράζονται κυρίως με «αρρενωπές», δυνατές, επιβλητικές φωνές και επιθετικό, άγριο ύφος¹⁷ αποσκοπούν στον εκφοβισμό των παικτών της αντίπαλης ομάδας ώστε οι τελευταίοι να μην τολμήσουν «να βάλουν τα πόδια στη φωτιά», όπως λέγεται χαρακτηριστικά. Έτσι πρόκειται περισσότερο για μια βία που εκφράζεται συμβολικά, θεατρικά, για μια παράσταση (performance) ανδρισμού, η οποία εν τούτοις παράγει πραγματικά αποτελέσματα. Οι αντίπαλοι παραλύουν από τον φόβο, από την ιδέα ότι οι επιτιθέμενοι είναι πιο δυνατοί, πιο «άνδρες».¹⁸

Με άλλα λόγια, η αρρενωπότητα θεωρείται ως το κατεξοχήν εγγενές χαρακτηριστικό της έννοιας της σύγκρουσης με την κυριολεκτική σημασία του όρου.¹⁹ Γενικότερα, ο ανδρισμός συνδέεται με τον «τσαμπουκά», το «τσαγανό», δηλαδή με τη δύναμη, την τόλμη, την επιθετικότητα, την έλλειψη τρυφερότητας, συναισθηματικότητας. Τα «ανδρικά» αυτά χαρακτηριστικά πρέπει να επιδεικνύονται /αποδεικνύονται από την παιδική ακόμη ηλικία σε διάφορες περιστάσεις της κοινωνικής ζωής.²⁰ Οι άνδρες που αποδεικνύονται «αδύναμοι», «φοβισμένοι», στιγματίζονται ως «μη-άνδρες», «γυναικούλες», «αδελφές». Όπως ήδη αναφέραμε, η δύναμη αυτή του άνδρα θεωρείται

ότι εδράζεται στο ανδρικό σεξουαλικό όργανο. Χαρακτηριστική είναι η γνωστή φράση: «αυτός έχει αρχίδα». Την αντίληψη αυτή επιβεβαιώνουν και παλιότερες ανθρωπολογικές μελέτες κυρίως για τις μεσογειακές κοινωνίες.²¹ Ωστόσο, οι μελέτες αυτές δεν ασχολούνται –τουλάχιστον διεξοδικά– με τη σεξουαλικότητα μεταξύ ανδρών όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στην κυρίως «παραδοσιακή» μορφή της, δηλαδή ως αντίθεση «ενεργητικού/αρρενωπού»-«παθητικού/θηλυπρεπούς». Το ζήτημα αυτό δεν αφορά μόνο κάποιες -αν και αρκετά διαδεδομένες – σεξουαλικές σχέσεις αλλά τις ευρύτερες, πέρα από τη «σεξουαλικότητα» σχέσεις εξουσίας. Για να το θέσω και διαφορετικά: γιατί η αντίθεση ενεργητικός/παθητικός αποτελεί το κατεξοχήν συστατικό στοιχείο της σύγκρουσης στο ποδόσφαιρο αλλά και, όπως θα δούμε παρακάτω, ευρύτερα της σύγκρουσης μεταξύ ανδρών; Όπως έχω δείξει σε προγενέστερες εργασίες, στις ομοσεξουαλικές σχέσεις που διέπονται από το δίπολο ενεργητικός/παθητικός η σημασία των όρων ενεργητικότητα/παθητικότητα δεν περιορίζεται, εξαντλείται σ' εκείνη της σωματικής διείσδυσης. Οι «αρρενωποί» άνδρες έχουν τη δυνατότητα να έχουν ομόφυλες σεξουαλικές πρακτικές χωρίς να στιγματίζονται ως «θηλυπρεπείς», επικαλούμενοι το ανδρικό σεξουαλικό ένστικτο της «καύλας» που αφορά, εδράζεται στο κάτω, καθαρά «σεξουαλικό» μέρος του σώματος, το οποίο διαχωρίζεται αυστηρά από το επάνω, τον ψυχικό εαυτό. Αντίθετα, όσοι άνδρες επιδεικνύουν κατά τη σωματική/σεξουαλική παράσταση εμπλοκή του ψυχικού εαυτού, συναισθηματικότητα, θεωρούνται, στιγματίζονται ως θηλυπρεπείς, αδελφές. Με άλλα λόγια, το βασικό κριτήριο ταξινόμησης των ανδρών σε «αρρενωπούς» και «θηλυπρεπείς», «άνδρες» και «μη-άνδρες/αδελφές» αποτελεί η εμπλοκή ή όχι του ψυχικού εαυτού, η παρουσία ή η έλλειψη συναισθηματικότητας. Επομένως, η αντίθεση ενεργητικός/παθητικός δομεί τη ποδοσφαιρική –και όχι μόνο– σύγκρουση, αφού αυτή αποτελεί την κατεξοχήν σωματική επιτέλεση της αντίθεσης μεταξύ άγριου, «σεξουαλικού», σκληρού «άνδρα» και συναισθηματικά ευάλωτου, αδύναμου «μη-άνδρα», μεταξύ ανδρισμού και θηλυκότητας.

Αρρενωπή θηλυκότητα και ομοκοινωνική επιθυμία

Η διαρκής ανταλλαγή, απόδοση και ανταπόδοση του στίγματος του «παθητικού», του «θηλυπρεπούς/αδελφής» στον αντίπαλο, τον Άλλο, στοχεύει, όπως θάλεγε ο D. A. Miller,²² στον εξορκισμό της «γυναίκας» που ενυπάρχει σε κάθε άνδρα μέσω της κατασκευής μιας κατηγορίας ανδρών οι οποίοι θεωρούνται ως «μη άνδρες». Η άμεση αυτή σύνδεση της αποστροφής απέναντι στη «παθητικότητα», τη θηλυκότητα με την ίδια της την ύπαρξη στους «αρρενωπούς άνδρες», «προβάλλεται», επιτελείται στο γήπεδο από τους «άνδρες» του ποδοσφαίρου.

Προκειμένου οι άνδρες του ποδοσφαίρου να εκφράσουν το «πάθος» τους για το ποδόσφαιρο χρησιμοποιούν φράσεις οι οποίες εμπεριέχουν τόσο την αρρενωπότητα όσο και τη θηλυκότητα και παραπέμπουν στην υπερβολή, στην υπερβολική, ανεξέλεγκτη «όρεξη», επιθυμία η οποία θεωρείται χαρακτηριστικό των γυναικών και κυρίως των «παθητικών», «θηλυπρεπών» ανδρών. Επιπλέον, στο γήπεδο συχνά οι ποδοσφαιριστές και οι οπαδοί της ομάδας ανταλλάσσουν «τρυφερούς» εναγκαλισμούς

ακόμη και στα θεωρούμενα ως σεξουαλικά, ερωτικά σημεία του σώματος ή «πειράζουν» ο ένας τον άλλο με ρητές (ομο)ερωτικές εκφράσεις, προ(σ)κλήσεις. Μερικές φορές, οι διάλογοι μεταξύ θεωρούμενων ως κατεξοχήν αρρενωπών, ετεροφυλόφιλων ανδρών περιέχουν εξαιρετικά εκλεπτυσμένες, επεξεργασμένες ομοσεξουαλικές φαντασιώσεις.²³ Ή αρκετές φορές οι ποδοσφαιριστές επιδίδονται σε μια παρωδική απομίμηση της θηλυκότητας προσφωνώντας σε «αστείο» τόνο ο ένα τον άλλον, είτε με γυναικεία ονόματα είτε γενικότερα ως «κορίτσια».²⁴ Στις περιπτώσεις αυτές οι σωματικές και λεκτικές ανταλλαγές μεταξύ ποδοσφαιριστών ή οπαδών που ανήκουν στην ίδια ομάδα δεν είναι προσβλητικές, δεν αποσκοπούν σε μια υποβαθμιστική εκθήλυνση του άλλου, αλλά εκφράζουν μια αρρενωπή (ομο)ερωτικότητα ή, για να δανειστώ τον όρο της Luce Irigaray,²⁵ μια «ho(m)mo-sexualité» η οποία μπορεί να εμπεριέχει και μια θηλυκότητα. Πρόκειται όμως, κατά την γνώμη μου, για μια ιδιοποίηση του θηλυκού από τους άνδρες, η οποία προϋποθέτει μια αδιαμφισβήτητη, «φυσική» αρρενωπότητα. Η Nicole Loraux²⁶ αναφερόμενη στις θηλυκές μεταμφιέσεις του Ηρακλή, παρατηρούσε: «Ο άνδρας είναι πιο άνδρας όταν έχει μέσα του μια γυναίκα». Παραλλάσσοντας ή μάλλον αντιστρέφοντας την παρατήρηση της Loraux, θα λέγαμε: «ο άνδρας μπορεί να έχει μέσα του μια γυναίκα όσο πιο πολύ είναι άνδρας». Εξάλλου, όλες αυτές οι επιτελέσεις της «αρσενικής» θηλυκότητας και η *mise en scène* των ομοσεξουαλικών φαντασιώσεων περιορίζονται, επιτρέπονται στον χώρο του γηπέδου μεταξύ μόνο ανδρών, και μάλιστα ανδρών του ποδοσφαίρου. Παρόμοιες εκδηλώσεις σε «εξωτερικούς» χώρους μπορούν να παρερμηνευθούν ως «ομοφυλόφιλες» ιδιαίτερα στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, όπου έχουν καθιερωθεί οι διχοτομικές κατηγορίες ομοφυλόφιλος/ετεροφυλόφιλος. Ένα Σάββατο επιστρέφοντας από το γήπεδο του Πειραιά, συνάντησα τυχαία σε μια ταβέρνα έναν παλιό φίλο από τον στρατό με τον οποίο συχνά ανταλλάσσαμε μεταξύ μας αλλά και με τους άλλους συστρατιώτες μας, θηλυκές προσφωνήσεις. Όταν τον πλησίασα από πίσω και του απεύθυνα την προσφιλή μας προσφώνηση, εκείνος γύρισε και μολονότι με αναγνώρισε, είπε πειραγμένος: «μήπως είσαι μεθυσμένος»;

Κατ' αναλογία με τη μέθη, το πάθος νομιμοποιεί, αποενοχοποιεί τις ποδοσφαιρικές συμπεριφορές που θεωρούνται παραβατικές της επίσημης σεξουαλικής, έννομης αλλά και γενικότερα κοινωνικής τάξης. Ο Γιάννης, 28 χρονών, ποδοσφαιριστής και αστυνομικός, μου έλεγε μιλώντας για τις παράλογες, βίαιες και παραβατικές, σε σχέση ιδιαίτερα με την επαγγελματική του ταυτότητα, συμπεριφορές: «στο γήπεδο μπαίνεις άλλος άνθρωπος και βγαίνεις άλλος άνθρωπος, νευριάζεις άμα κερδάς άμα χάνεις κιόλας, τα βάζεις με τον διαιτητή, με τους αντιπάλους, με τους συμπαίκτες σου... γίνεται χαμός... εκείνη την ώρα βγαίνεις εκτός εαυτού που λέμε, καταλαβαίνεις τι κάνεις μόλις τελειώσεις, ηρεμείς και τα ξεχνάς όλα». Στις σεξουαλικές σχέσεις, κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής υπερδιέγερσης, της «καύλας», θεωρείται ότι ο άνδρας δεν μπορεί να ελέγξει τη συμπεριφορά του με τη λογική αφού ο διαχωρισμός του ανδρικού σώματος στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω, σημαίνει και την αντίθεση λογικού/σεξουαλικών ενστίκτων. Είναι σαν το σεξουαλικό σώμα να υπο-

καθιστά τον έλλογο Εαυτό ή σαν ένας άλλος σωματικός Εαυτός να ενεργεί ξεχωριστά από το συνειδητό Εγώ.

Επιπλέον, οι άνδρες του ποδοσφαίρου διεκδικούν μια «διπλή προσωπικότητα» κάνοντας έναν αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ του «εξωτερικού» χώρου της καθημερινής, «κανονικής» ζωής και εκείνου του ποδοσφαίρου. Η διχοτόμηση αυτή αποσκοπεί στο να εξορκίσει τον στιγματισμό των ποδοσφαιριστών σαν αλήτες λόγω της υπεραρρενωπής, βίαιης, παραβατικής συμπεριφοράς τους. Έτσι, χαρακτηριστική είναι η φράση των ποδοσφαιριστών : «άλλο αλήτης στη ζωή, άλλο στο ποδόσφαιρο».

Τέλος οι ποδοσφαιριστές ιδιαίτερα στον λόγο τους προς «εξωτερικούς», «τρίτους» συνομιλητές δεν αναφέρονται στο «σεξουαλικό», «υλικό», «άλογο» πάθος τους αλλά σε μια επίσης παράφορη, πνευματική όμως αυτή τη φορά, «αγάπη» για τη μπάλα, το ποδόσφαιρο.²⁷ Με άλλα λόγια, η «αγάπη» αυτή δεν συνδέεται όπως το «πάθος» με το κάτω μέρος του σώματος αλλά με το επάνω, τον ψυχικό/πνευματικό Εαυτό. Οι ποδοσφαιριστές συνενώνονται γύρω από την κοινή τους αυτή «αγάπη» δημιουργώντας δεσμούς αγάπης μεταξύ τους, μια ιδεατή ανδρική κοινότητα, την «ομάδα». Οι δεσμοί αυτοί εξυψώνονται, εξιδανικεύονται σε τέτοιο βαθμό ώστε η «αγάπη για την ομάδα» να αποτελεί την κινητήρια δύναμη, την «ψυχή» του ποδοσφαιριστή. Όπως έλεγαν συχνά οι ποδοσφαιριστές στον Πειραιά: «ο καλός παίκτης είναι αυτός που τα δίνει όλα για την ομάδα, ζει για την ομάδα» ή όπως το εκφράζει ο Γιάννης: «Έζησα ωραίες στιγμές στην παλιά μου ομάδα, ήμασταν συμμαθητές, φίλοι αγαπιόμασταν πολύ και παίζαμε για την ομάδα, τη φανέλα». Ο Γιάννης μιλώντας για την παλιά του ομάδα την χαρακτηρίζει σαν «ένα σωματείο πολύ νοικοκυρεμένο». Πολλοί ποδοσφαιριστές μιλώντας για τους δεσμούς αγάπης που συνέδεαν τους ποδοσφαιριστές παρομοίαζαν την ομάδα με οικογένεια. Χαρακτηριστική ήταν η φράση «είμαστε αγαπημένοι σαν μια οικογένεια». Η επίκληση αυτή της οικογένειας χρησιμοποιείται προκειμένου να εκφράσει την ανιδιοτελή, την απαλλαγμένη προσωπικών και υλικών συμφερόντων αγάπη για την ομάδα. Ωστόσο, στον ανεπίσημο λόγο του πάθους, οι άνδρες αναπτύσσουν έναν αντι-συζυγικό, αντι-οικογενειακό και εντέλει μισογυνικό λόγο, όπου οι σύζυγοι-γυναίκες στιγματίζονται ως υλικά, ιδιοτελή όντα, οι οποίες παρεμποδίζουν με τις συζυγικές, οικογενειακές «υποχρεώσεις» τους άνδρες να δοθούν ολοκληρωτικά στο πάθος για το ποδόσφαιρο.²⁸ Επομένως, η ανδρική, ομοκοινωνική οικογένεια του ποδοσφαίρου αναγορεύεται ανώτερη, πνευματικότερη της ετεροκοινωνικής, ετερόφυλης οικογένειας. Έτσι, αν ο αντι-συζυγικός, αντι-οικιακός λόγος του πάθους συνέβαλε στον στιγματισμό των ανδρών του ποδοσφαίρου σαν «αλήτες» από την εκτός γηπέδου κοινωνία, η ιδιοποίηση της έννοιας της οικογένειας στην πιο εξιδανικευμένη, πνευματική της μορφή από τους ποδοσφαιριστές εξορκίζει τον στιγματισμό αυτό. Επιπλέον, οι άνδρες του ποδοσφαίρου ιδιοποιούνται την έννοια της οικογένειας χωρίς όμως τις γυναίκες.

Η αντίθεση αυτή μεταξύ αφενός αγάπης αλλά και πάθους και αφετέρου υλικού, ιδιοτελούς εκφράζεται με την αντιπαράθεση των ανδρών του ποδοσφαίρου προς το χρήμα. Πιο συγκεκριμένα, θεωρείται ότι μία ικανοποιητική αμοιβή ή ένα

καλό πριμ, ως εξωτερικά «κίνητρα» όπως λένε στην ποδοσφαιρική γλώσσα, δεν αποτελούν καθόλου ικανές προϋποθέσεις για είναι κάποιος καλός παίκτης σε αντίθεση με το πάθος, την αγάπη που αποτελούν έμφυτο «εσωτερικό» χαρακτηριστικό του καλού ποδοσφαιριστή.

Η ψυχή και ο φαλλός της «ομάδας» και του Έθνους.

Η «αγάπη για την ομάδα» συνδέεται άμεσα με μια σχέση καταγωγής του ποδοσφαιριστή από το χωριό, πόλη ή συνοικία, τον τόπο που η ομάδα αντιπροσωπεύει. Έτσι, θεωρείται ότι οι ποδοσφαιριστές που κατάγονται από τη συνοικία του Πειραιά είναι εκείνοι που «αγαπάνε, πονάνε» την ομάδα, ενώ όσοι δεν κατάγονται αποκαλούνται με τον απαξιωτικό όρο «αλλοδαποί». Η απαξίωση των «αλλοδαπών» παικτών έγκειται στο γεγονός ότι είναι «μισθοφόροι», δηλαδή ότι η κινητήρια ποδοσφαιρική δύναμή τους δεν είναι η «φυσική» αγάπη για την ομάδα αλλά τα «κίνητρα», η αμοιβή δηλαδή το υλικό συμφέρον. Οι «αλλοδαποί» ή «μισθοφόροι» δεν αγωνίζονται για τη «φανέλα», η οποία εν-σαρκώνει τη συλλογικότητα της ομάδας αλλά και του τόπου που η ομάδα αντιπροσωπεύει. Είναι ευνόητο ότι σε εθνικό επίπεδο η αγάπη για την εθνική ομάδα ταυτίζεται με την αγάπη για τη χώρα, το έθνος. Η «ψυχή» της εθνικής ομάδας ταυτίζεται με την «ελληνική ψυχή», την οποία επικαλέστηκαν τόσο οι ποδοσφαιριστές της Εθνικής Ελλάδας όσο και τα ΜΜΕ ως την «έμφυτη» δύναμη που οδήγησε την ομάδα στη νίκη. Η φυσικοποίηση αυτή του ανήκειν στην εθνική/ποδοσφαιρική κοινότητα συνεπάγεται και τον αποκλεισμό των μη «φυσικών», «γηγενών» Ελλήνων. Έτσι, η συμμετοχή των αλβανών μεταναστών στους πανηγυρισμούς μετά τις νίκες της εθνικής ομάδας αποδοκιμάστηκαν με το επιθετικό σύνθημα: «Αλβανέ, Αλβανέ, δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ».²⁹ Με άλλα λόγια, ο λόγος περί ποδοσφαιρικής δύναμης συγκροτείται με βάση τον εθνικιστικό λόγο, σύμφωνα με τον οποίο η εθνική ταυτότητα συνδέεται με την καταγωγή από έναν ορισμένο, σαφώς οριοθετημένο τόπο. Αν όμως ο τόπος, η χώρα ταυτίζονται με την ομάδα, η τελευταία δεν είναι παρά μια ανδρική ομοκοινωνική συλλογικότητα. Με άλλα λόγια, η τοπική ή εθνική φαντασιακή κοινότητα γίνεται αντιληπτή ως αποκλειστικά ανδρική και η αγάπη για αυτήν ή «ο ερωτισμός του έθνους» –για να χρησιμοποιήσω τον όρο αυτόν του Arjun Appadurai– ως εθνικός (ανδρικός) ομοκοινωνικός ερωτισμός,³⁰ εθνική (ανδρική) ομοκοινωνική επιθυμία. Ο ερωτισμός αυτός φαίνεται να έχει σαν σημείο αναφοράς μια Γυναίκα. Η ομάδα είναι «η μεγαλύτερη γκόμενα που μπορεί να έχει κανείς»,³¹ ενώ το έθνος, η πατρίδα εκφράζεται μεταφορικά ως «Μάνα». Ωστόσο, στην περίπτωση της μεταφοράς της Μητέρας πρόκειται για μια ιδεατή, ασεξουαλική μορφή, και σ' εκείνη της σεξουαλικής «γκόμενας» πρόκειται για μια γυναίκα την οποία μοιράζονται «σεξουαλικά» όλοι οι άνδρες του ποδοσφαίρου. Με άλλα λόγια, η μορφή της «Γυναίκας» –τόσο η ασεξουαλική όσο και η σεξουαλική– συμβάλλει και διασφαλίζει την συγκρότηση και ενίσχυση της ομοκοινωνικής συντροφικότητας, ομοκοινωνικής επιθυμίας.

Έτσι στον ανεπίσημο λόγο των οπαδών, η εθνική (ανδρική) ομοκοινωνική επιθυμία περιστρέφεται γύρω από τον φαλλό. Οι οπαδοί της Εθνικής στους πανηγυρισμούς τους στο

Πόρτο της Πορτογαλίας είχαν κατασκευάσει και «ανυψώσει» ένα μεγάλο ομοίωμα φαλλού. Επίσης το πλέον κλασικό, κεντρικό σύνθημα των Ελλήνων κατά τη διάρκεια του αγώνα αναφερόταν στη (δι)έγερση του ανδρικού οργάνου το οποίο συμβόλιζε το έπαθλο της νίκης, το κύπελλο, την «κούπα». Το «Σήκωσέ το...» απευθυνόταν στους παίκτες έτσι ώστε ο φαλλός-κούπα ταυτιζόταν με τον φαλλό της εθνικής ομάδας. Επιπλέον, το σύνθημα ήταν φορτισμένο με εναγώνια, ερωτική προσμονή για την επίδειξη, την «ενεργητική» πρόσκτηση, το «έχειν» αλλά και ταυτόχρονα την «παθητική» πρόσληψη του φαλλού: δεν μπορώ, δεν μπορώ να περιμένω.³²

Ο εθνικός φαλλός, αυτός της κατεξοχήν εμβληματικής φιγούρας του έθνους, του τσολιά, αποτέλεσε τη δύναμη, το όργανο σεξουαλικής καθυπόταξης, εκθήλυνσης των εθνικών αντιπάλων. Στο συμφραζόμενο των αγώνων του ευρωπαϊκού κυπέλλου ο αντίπαλος δεν ήταν ένα συγκεκριμένο έθνος αλλά η «Ευρώπη». Χαρακτηριστικό ήταν το σύνθημα σε πανώ των οπαδών: «Ευρώπη γονάτισε» και φράσεις στα ΜΜΕ όπως: «η Ευρώπη υποκλίνεται». Στον καθημερινό λόγο, οι Ευρωπαίοι θεωρούνται ως πιο «πολιτισμένοι», πιο «προηγμένοι» από τους «ημιτελείς», «εν τω γίνεσθαι ευρωπαίους» Έλληνες. Η αντίθεση «ευρωπαίου»/ «λιγότερο ευρωπαίου» εκφράζεται με όρους θηλυκότητας-θηλυπρέπειας /αρρενωπότητας. Έτσι, οι οπαδοί της Εθνικής στην Πορτογαλία πρόβαλλαν τη σεξουαλική, αρρενωπή ανωτερότητά τους απέναντι στους «προηγμένους» Ευρωπαίους: οπαδοί της Εθνικής στην Πορτογαλία φορούσαν μπλούζες στις οποίες υπήρχε γραμμένη η φράση: «Greek sex instructor». Η φράση αυτή παραπέμπει και στο αρρενωπό στερεότυπο του μεσογειακού άνδρα-καμακιού. Οι Ευρωπαίοι ταξινομήθηκαν ως μοντέρνοι και θηλυπρεπείς. Στα συνθήματα υπήρχε η αναπαράσταση του μοντέρνου, «metrosexual»³³ βορειοευρωπαίου ποδοσφαιριστή που φοράει μοντέρνα, «θηλυπρεπή» εσώρουχα τα οποία «σκίζει» ο «μεσογειακός» «αρρενωπός» Έλληνας ποδοσφαιριστής: «Ζαγοράκη, Ζαγοράκη, σκίσε και του Μπέκαμ το στριγκάκι» ή «Ζαγοράκη, Ζαγοράκη, πήρες του Ζιντάν το κυλοτάκι».

Με άλλα λόγια, η νίκη της ελληνικής ομάδας αποτέλεσε μια πολιτική και πολιτισμική «ρεβάνς» των αμφισβητούμενης «ευρωπαϊκότητας»³⁴ Ελλήνων απέναντι στους «Ευρωπαίους». Οι νίκες της εθνικής ομάδας αποτέλεσαν ποδοσφαιρικές «απαντήσεις» των Ελλήνων σε «προκλήσεις» των «Ευρωπαίων» σε άλλα πεδία εκτός γηπέδου. Το ποδόσφαιρο αποτελεί πεδίο, μέρος των στρατηγικών άσκησης της ευρύτερης εθνικής πολιτικής. Όπως είπε χαριτολογώντας ο Έλληνας πρωθυπουργός στον Πορτογάλο ομόλογό του στη Λισαβόνα: «πήρατε την προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφήστε μας να πάρουμε το κύπελλο».

Η σεξουαλικότητα χρησιμοποιείται ως συστατικό στοιχείο των εθνικών συγκρούσεων και σε άλλα πεδία εκτός ποδοσφαίρου, όπως εκείνο του πολέμου. Έτσι, για να αναφερθούμε σε μερικά πρόσφατα παραδείγματα, στις αντιαμερικανικές διαδηλώσεις των Ελλήνων οι «δυτικοί» εχθροί των Ιρακινών απεικονίστηκαν ως «θηλυπρεπείς», «ομοφυλόφιλοι». Έτσι, σε πανώ των διαδηλωτών ο Τόνυ Μπλερ και ο Τζώρτζ Μπους απεικονίστηκαν αγκαλιασμένοι τρυφερά. Ιδιαίτερα, ο

Τόνυ Μπλερ αναπαράσταθη σε πολλές χιουμοριστικές εκπομπές της τηλεόρασης με συμπεριφορά «θηλυπρεπούς», «αδελφής».³⁵ Αντίθετα, οι «ανατολίτες» Ιρακινοί απεικονίστηκαν ως αρρενωποί, των οποίων το πέος αποτελούσε όργανο νίκης επί των «θηλυπρεπών» δυτικών. Έτσι, ένα από τα συνθήματα που ακούστηκαν στις διαδηλώσεις αυτές ήταν: «φόβος και δέος για των Ιρακινών το πέος». Επίσης, όπως παρατηρούν οι Dusan I. Bjelic και Lucinda Cole, κατά τη διάρκεια του πολέμου των Δυτικών ενάντια στους Σέρβους, οι Σέρβοι απεικονίστηκαν από τους δυτικούς σύμφωνα με το στερεότυπο του αρρενωπού Βαλκάνιου προκειμένου να εξηγηθούν οι βιασμοί των Βόσνιων γυναικών. Από την άλλη μεριά, οι Σέρβοι θεωρούν εαυτούς αρρενωπούς, οι οποίοι φοβίζονται και νικούν τους δυτικούς εχθρούς με την επίδειξη του πέους τους. Έτσι, μια Σέρβα συγγραφέας, οικειοποιούμενη ένα λογοπαίγνιο των θεωρούμενων ως «δυτικίζόντων» Σλοβένων, με τα συνθετικά του ονόματος του Milosevic (Milo σημαίνει dear και sevic σημαίνει fucker) γράφει ότι ο «Milosevic έδειξε το πέος του στον κόσμο». Με άλλα λόγια, όπως και στο ποδόσφαιρο, η επίδειξη των συμβόλων, η παραστασιακή επιτέλεση της αρρενωπής σεξουαλικότητας αρκεί να προκαλέσει τον εκφοβισμό και συνακόλουθα, ήττα του εχθρού. Τέλος, η χρησιμοποίηση της υπεραρρενωπής σεξουαλικότητας για την εκθήλυνση του εχθρού δεν περιορίζεται στους αρρενωπούς ανατολίτες ή Βαλκάνιους. Τα πρόσφατα βασανιστήρια των Ιρακινών αιχμαλώτων από τους «δυτικούς» Αμερικάνους, συμπεριλάμβαναν τον βιασμό των αιχμαλώτων από τους Αμερικάνους οι οποίοι επιπλέον κατά την διάρκεια του βιασμού, είχαν σχεδιάσει στο σώμα του Ιρακινού μια γυναίκα. Η διεθνής αυτή πολιτική της σεξουαλικότητας, ακόμη και όταν επιτελείται με τη σεξουαλική προσβολή, τον βιασμό των γυναικών «του εχθρού», αποσκοπεί στην προσβολή, «εκθήλυνση» των ανδρών εχθρών. Όπως το διατυπώνει η Rada Ivicovic:³⁶ οι γυναίκες δεν είναι μέλη του έθνους, ανήκουν στο έθνος ως «γυναίκες μας» ή ανήκουν στους άλλους ως «γυναίκες τους».

Όπως είδαμε και παραπάνω, η ποδοσφαιρική σύγκρουση παίρνει τη μορφή ενός τελετουργικού πολέμου. Στους αγώνες της Εθνικής Ελλάδας στο Euro, εμφανίστηκαν στη «σκηνή» του γηπέδου όλες οι πολεμικές εμβληματικές μορφές της εθνικής διαχρονικής οντότητας. Εκτός από τον τσολιά της ελληνικής εθνικής επανάστασης, αρκετοί οπαδοί «ντύθηκαν» με αρχαιοελληνικές περικεφαλαίες. Επικαλούμενη πιο σύγχρονες διεξαγωγές πολέμων μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδα κυκλοφόρησε την παραμονή του τελικού αγώνα της Εθνικής με την Πορτογαλία με τον προτρεπτικό τίτλο: «Απόβαση τώρα στη Λισαβόνα».³⁷

Αυτή αλλά και η γενικότερη, όπως έχουμε δει μέχρι τώρα, σύνδεση ποδοσφαιρικής και πολεμικής σύγκρουσης, δείχνει ότι σε περιόδους ειρήνης ή στον δυτικό σύγχρονο πολιτισμό όπου η εμπόλεμη βία θεωρείται ως ακραία, παράλογη μορφή έκφρασης, «επίλυσης» των διαφορών μεταξύ των εθνών-κρατών, το ποδόσφαιρο, ο τελετουργικός αυτός πόλεμος, υποκαθιστά τον «πραγματικό» πόλεμο.³⁸ Επιπλέον αυτή η σύνδεση πολέμου και ποδοσφαίρου μπορεί να απαντήσει στο κεντρικό ερώτημα που θέσαμε στην αρχή αυτού του κειμένου. Το ποδόσφαιρο, ως τε-

λετουργικός πόλεμος αποτελεί, όπως θάλεγε ο Ετιέν Μπαλιμπάρ,³⁹ το κατεξοχήν συμφραζόμενο όπου επιτελείται η ομοιογενοποίηση, η διαδικασία ενοποίησης του λαού, του οποίου οι διαφορετικές ομάδες από τις οποίες απαρτίζεται υποτάσσονται στη δομή της κοινότητας ούτως ώστε η συμβολική διαφορά ανάμεσα στο «εμείς» και σε ένα «εμείς» και τους «άλλους», «ξένους» να αναδεικνύεται και να βιώνεται ως πρωταρχική και μη αναγώγιμη. Εν καιρώ πολέμου-ποδοσφαίρου, τα «εξωτερικά σύνορα» γίνονται «εσωτερικά σύνορα» ή τα εσωτερικά σύνορα φαντασιώνονται διαρκώς από τα άτομα ως προβολή και υπεράσπιση μιας εσωτερικής συλλογικής προσωπικότητας.

Η «εσωτερίκευση» αυτή των «εξωτερικών συνόρων» μπορεί να απαντήσει, εν μέρει, και στο συναφές ερώτημα γιατί οι γυναίκες, εκείνες τουλάχιστον που ενοχλούνται, διαφοροποιούνται από τα «σεξουαλικά» ποδοσφαιρικά συνθήματα, συμμετείχαν στην εθνική ανδρική διέγερση. Όπως έγραφε τον Σεπτέμβριο μια φοιτήτρια στη Μυτιλήνη: «Από τη μια το ποδόσφαιρο αποτελεί εθιμικά ανδρική δραστηριότητα και από την άλλη αποτέλεσε τον γυναικείο εκνευρισμό εδώ και πολλά χρόνια. Παρατηρούμε όμως πως τώρα πια και γυναίκες μπορούν να συμμετάσχουν ιδιαίτερα αν το εθνικό συμφέρον (εθνικές ομάδες ποδοσφαίρου) είναι μεγάλο. Όλοι οι λαοί χωρίς διαχωρισμούς φύλου ενώνονται κάτω από αυτή την «απειλή», αν μπορούμε να την ονομάσουμε έτσι, μιας ήττας».

Οι γυναίκες δεν συμμετείχαν στην εθνική διέγερση ως αντιπρόσωποι του έθνους αλλά ως βοηθοί ή ως «θεατές των θεατών»⁴⁰ ανδρών. Όπως το εξέφρασε σε τηλεοπτική της δήλωση λίγο πριν τον τελικό αγώνα του ευρωπαϊκού κυπέλλου, δημοφιλής, κυρίως σε νεανικό κοινό, τραγουδίστρια: «πρέπει όλοι να βοηθήσουμε ακόμη και οι γυναίκες που είναι άσχετες». Αλλά η συμμετοχή των γυναικών συνδέεται και με νεωτερικές μορφές ανδρισμού και ετερόφυλης κοινωνικότητας.

Παιχνίδια με την «ευρωπαϊκότητα»:

«νεωτερικοί: ευρωπαϊκοί, ελληνικοί» και «προνεωτερικοί: λαϊκοί, αλβανικοί» ανδρισμοί

Κατά τη διάρκεια των αγώνων της Εθνικής στο ευρωπαϊκό κύπελλο αλλά και του αγώνα Εθνικής Ελλάδας-Εθνικής Αλβανίας και των επακόλουθων εθνικιστικών, βίαιων εκδηλώσεων εναντίον των Αλβανών μεταναστών, αναπτύχθηκε κυρίως στα ΜΜΕ ένας λόγος για τον εκσυγχρονισμό, εξευρωπαϊσμό του ελληνικού ποδοσφαίρου. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αυτού του λόγου ήταν άρθρο στο «Βήμα της Κυριακής» το Σάββατο 4 Ιουλίου, μέρα του τελικού αγώνα της Εθνικής Ελλάδας με την Εθνική Πορτογαλίας. Ο δημοσιογράφος στο άρθρο αυτό αποδοκιμάζει το μέχρι σήμερα ελληνικό ποδόσφαιρο «της βίας και της αλητείας, των θλιβερών παραγόντων, της καχυποψίας απέναντι στο δαιτητή...της θλιβερής οπαδικής νοοτροπίας». Το ποδόσφαιρο αυτό ανάγεται σε μια «καθυστερημένη» ελληνική αγροτική κοινωνία. Χαρακτηριστική είναι η παρομοίωση των ελληνικών γηπέδων με χωράφια: «τα γήπεδα θυμίζουν χωράφια». Στο «αρρωστημένο» αυτό ποδόσφαιρο αντιπαρατίθεται ένα «άλλο», «υγιές». Η «εξυγίανση» του ελληνικού ποδοσφαίρου θα προέλθει από την «Ευρώπη» και πιο συγκεκριμένα από τους έλληνες παί-

κτες που παίζουν κυρίως σε βορειοευρωπαϊκές χώρες. Ένας από τους παίκτες αυτούς είναι ο ποδοσφαιριστής της εθνικής ομάδας Στέλιος Γιαννακόπουλος, ο οποίος χαρακτηρίζεται «Άγγλος». Για την «εξυγίανση» αυτή του ποδοσφαίρου είναι ευπρόσδεκτη και η «ξένη βοήθεια», όπως γράφεται χαρακτηριστικά, δηλαδή η συνδρομή όχι μόνο των Ελλήνων του εξωτερικού αλλά και «ξένων», όπως ο γερμανός προπονητής Ότο Ρεχάγκελ. Ο Ρεχάγκελ θεωρήθηκε γενικότερα στο λόγο των ΜΜΕ ως ο προπονητής ο οποίος κατάφερε να ενώσει τους Έλληνες παίκτες σε μια ομάδα καταπολεμώντας με την ευρωπαϊκή, γερμανική πειθαρχία τα παραδοσιακά μειονέκτημα της ελληνικής φυλής, τον εγωισμό και τον ανταγωνισμό.

Αλλά η «εξυγίανση», ο «εξευρωπαϊσμός» του ποδοσφαίρου συνδέθηκε κατά κύριο λόγο με την εξάλειψη της βίας από τα γήπεδα. Η απουσία επιθετικών, βίαιων εκδηλώσεων θεωρήθηκε γενικότερα ως δείγμα «πολιτισμού». Έτσι, στο «πειρατικό», το CD που κυκλοφόρησε με τις περιγραφές των γκολ από δύο δημοσιογράφους ιδιωτικού ραδιοφωνικού σταθμού και τα τραγούδια του θριάμβου –ανάμεσά τους μελοποιημένο «το σήκωσέ το...»–, στο απόσπασμα της περιγραφής του αγώνα με την Ισπανία ο αγώνας αυτός χαρακτηρίστηκε ως «μάχη φιλάθλων και πολιτισμού» διότι κατά τη διάρκεια της ανάκρουσης του εθνικού ύμνου απουσίαζαν οι αποδοκιμαστικές ιαχές, τα γιουχαίσματα εκ μέρους των αντίπαλων φιλάθλων. Η αντιπαράθεση αυτή «πολιτισμένου φιλάθλου» και «πρωτόγονου/βάρβαρου βίαιου οπαδού» εκφράστηκε και μετά τα βίαια γεγονότα του αγώνα Ελλάδας-Αλβανίας. Στις τηλεοπτικές συζητήσεις διάφοροι ομιλητές ανέφεραν συχνά ότι «το ποδόσφαιρο δεν είναι πόλεμος, πολεμικές ανταποκρίσεις». Επιπλέον, προαναγγέλθηκε και νομοσχέδιο το οποίο θα ποινικοποιεί την βία ως ιδιώνυμο αδίκημα.

Η εξάλειψη της βίας συνδέθηκε με την ενθάρρυνση της παρουσίας ως θεατών, «φιλάθλων», των «οικογενειών» στα γήπεδα, δηλαδή των γυναικών και των παιδιών. Έτσι καθιερώθηκαν φτηνά εισιτήρια στο ελληνικό πρωτάθλημα για «οικογένειες», ενώ τον Σεπτέμβριο το βραδινό δελτίο ειδήσεων της κρατικής τηλεόρασης ανάγγειλε την έναρξη των αγώνων του πρωταθλήματος με τον χαρακτηριστικό υπότιτλο «οικογένειες στις κερκίδες». Χαρακτηριστική της σύνδεσης «εξευρωπαϊσμού» και «οικογενειοποίησης» του ποδοσφαίρου είναι ότι η φωτογραφία που καταλαμβάνει το κέντρο της σελίδας του προαναφερθέντος άρθρου στο Βήμα: είναι εκείνη του «άγγλου» ποδοσφαιριστή Γιαννακόπουλου με τον μικρό γιο του, ενώ στη λεζάντα της φωτογραφίας υπάρχει η εύγλωττη φράση: «Δικαίωση για τον Στέλιο Γιαννακόπουλο θα είναι σε μερικά χρόνια να πηγαίνει σε οποιοδήποτε γήπεδο με τον γιο του χωρίς να νιώθει ότι κινδυνεύει ή να ανατριχιάζει με αυτά που θα ακούει, ειδάλλως όσα πέτυχαν ο ίδιος και οι συμπαίκτες του στα γήπεδα της Πορτογαλίας θα παραμείνουν ένα ωραίο παραμύθι για να το διηγείται στα εγγόνια του» (δική μου η υπογράμμιση). Παρατηρούμε ότι στο απόσπασμα αυτό η συμμετοχή των «οικογενειών» συνδέεται με την εξάλειψη και της λεκτικής βίας, τον εξευγενισμό των λεκτικών ανταλλαγών μεταξύ των ποδοσφαιρικών αντιπάλων. Με άλλα λόγια, στον λόγο αυτό η αντιπαράθεση μεταξύ εξευρωπαϊσμέ-

νης, πολιτισμένης και αγροτικής, καθυστερημένης ελληνικότητας τίθεται με όρους πειθαρχημένου, οικογενειακού ετερόφυλου και ομοκοινωνικού, βίαιου σεξουαλικού ανδρισμού.

Ωστόσο, ο λόγος αυτός εν μέρει αντιστοιχεί, στην ανάδυση νεωτερικών μορφών ανδρισμού στο ποδόσφαιρο αλλά και γενικότερα στην ελληνική κοινωνία. Στο ποδόσφαιρο, και γενικότερα στα λαϊκά στρώματα από τα οποία προέρχονται αρκετοί ποδοσφαιριστές, έχει διαδοθεί ένα νέο πρότυπο ανδρισμού που επικεντρώνεται στην επίδειξη καταναλωτικών αντικειμένων, όπως ακριβών αυτοκινήτων και ρούχων, συμβόλων κοινωνικής ανόδου μέσω πλουτισμού. Η επαγγελματοποίηση του ποδοσφαίρου, δηλαδή η χορήγηση συχνά κυρίως στις ομάδες της Α΄ Εθνικής, υπέρογκων τακτικών και έκτακτων αμοιβών (πριμ), χρησιμοποιήθηκαν από τους ποδοσφαιριστές προκειμένου να ανταποκριθούν, να εν-σαρκώσουν τα νέα αυτά πρότυπα. Παράλληλα, στα λαϊκά στρώματα αλλά και γενικότερα στην ελληνική κοινωνία, η αρρενωπότητα που εκφραζόταν με την επίδειξη μιας επιθετικής, «άγριας», αρρενωπής σεξουαλικότητας, μιας «φυσικής» σωματικής δύναμης την οποία οι λαϊκοί άνδρες αποκτούσαν μέσω της χειρωνακτικής –αγροτικής ή εργατικής δουλειάς– απαξιώνεται ως «λαϊκή», παρωχημένη. Στην εργατική συνοικία του Πειραιά οι νέοι απαξίωναν το επάγγελμα του εργάτη στα ναυπηγεία όπου δούλευαν οι πατέρες τους. Επίσης, η έκφραση μιας επιθετικής σεξουαλικής προσέγγισης στις γυναίκες σε μια εποχή υποτιθέμενης σεξουαλικής ελευθερίας, στιγμάτιζε τον άνδρα ως σεξουαλικά στερημένο, «λιγούρη». Η επικέντρωση αυτή νέων ποδοσφαιριστών στην κοινωνική άνοδο, στα «υλικά αγαθά» και το νέο πρότυπο ανδρισμού θεωρείται από κυρίως παλιότερους, βετεράνους ποδοσφαιριστές, σύμφωνα με τις ποδοσφαιρικές αντιλήψεις, ότι αντιβαίνει στο πάθος, την αγάπη για το ποδόσφαιρο και την ομάδα. Παράλληλα, η ανάδυση του ζευγαριού ως προνομιακός τόπος συναισθηματικής έκφρασης συνεπάγεται την μετατόπιση του συναισθήματος από την ανδρική ομοκοινωνικότητα στο ετερόφυλο ζευγάρι. Οι φίλοι ποδοσφαιριστές δεν «βγαίνουν μόνοι τους» αλλά με τις γυναίκες τους, γεγονός που ήταν αδιανόητο για τους βετεράνους. Χαρακτηριστική ήταν η συνοδεία των ποδοσφαιριστών της Εθνικής από τις γυναίκες τους και η ύπαρξη πούλμαν των συζύγων που ακολουθούσε το πούλμαν των ποδοσφαιριστών τη μέρα του επίσημου εορτασμού της κατάκτησης του κυπέλλου στο Παναθηναϊκό στάδιο. Όπως απαντά ο ποδοσφαιριστής Μιχάλης Βλάχος στην ερώτηση του δημοσιογράφου⁴¹ αν παίζει για τα «φράγκα» ή για την φανέλα: Σήμερα δεν υπάρχουν φανέλες. Φυσικά την αγαπάω τη φανέλα, η ΑΕΚ είναι μια μεγάλη ομάδα, καταξιωμένη στον ελληνικό χώρο. Τα τελευταία χρόνια, πιστεύω ότι έχει σταθεί καλά και στην Ευρώπη αλλά είναι δύσκολο να πεις ότι παίζεις για τη φανέλα. Παίζω για την οικογένειά μου, γιατί έχω μια οικογένεια με δύο παιδιά...Είναι λίγα τα χρόνια που παίζεις ποδόσφαιρο. Είμαι 29 χρονών, έχω ακόμη 5-6 χρόνια καλά να παίξω, από κεί και πέρα θα είμαι «στη φθορά και την αφθαρσία», λίγα χρήματα, λίγοι αγώνες, μικρές ομάδες... Γι αυτό πρέπει να κάνω κομπόδεμα».

Ο ομοκοινωνικός, επιθετικός, «σεξουαλικός» ανδρισμός δεν απαξιώνεται μόνο ως «λαϊκός», παρωχημένος αλλά και

ως «αλβανικός», αποκλειστικό χαρακτηριστικό των αλβανών ανδρών. Με άλλα λόγια, ο «Αλβανός» εν-σαρκώνει τον απαξιωμένο ελληνικό «λαϊκό», «παρωχημένο» ανδρισμό. Η κατασκευή αυτή μιας έμφυλης/ανδρικής, εθνοτικής/αλβανικής ετερότητας χρησιμοποιείται προκειμένου να διασφαλίσει και να ενισχύσει την εικόνα του μοντέρνου, εθνικού/ελληνικού εαυτού.⁴² Ή για να το πω και διαφορετικά: ο «Αλβανός» αποτελεί τον εθνοτικό/σεξουαλικό Άλλο του οποίου η απαξίωση είναι αναγκαία για τη συγκρότηση του «εκσυγχρονισμένου», «εξευρωπαϊσμένου» Έλληνα.

Ωστόσο, οι «μοντέρνοι» έλληνες άνδρες του ποδοσφαίρου επιμένουν στη διατήρηση του ανδρικού ομοκοινωνικού χώρου του γηπέδου όπου μπορούν να εκφράζουν έναν θεωρούμενο από τον επίσημο λόγο ως προνεωτερικό «σεξουαλικό» ανδρισμό. Αν η έκφραση αυτή, ιδιαίτερα στο συμφραζόμενο της «σύγχρονης» ελληνικής κοινωνίας, αντιτάσσεται στα προτάγματα του «μοντέρνου» ανδρισμού, οι ποδοσφαιριστές επικαλούνται με έμφαση τη διπλή προσωπικότητα, την ετερότητα σε σχέση με την καθημερινότητα του ποδοσφαιρικού χώρου. Έτσι, ο νεωτερικός οικογενειάρχης Μιχάλης Βλάχος λέει στην ίδια συνέντευξη απαντώντας στην ερώτηση «πώς είναι ο Μιχάλης Βλάχος σαν οικογενειάρχης»: « Δεν έχει καμμία σχέση μ' αυτό που βλέπεις στο γήπεδο. Εκεί τρελλαινόμα, παθιάζομαι, είμαι άρρωστος με τη νίκη, παίζω πάνω απ' όλα γιατί το ευχαριστιέμαι και δεν μου αρέσει να χάνω. ...Στην προσωπική μου ζωή είμαι τελείως διαφορετικός. Ασχολούμαι μόνο με τη γυναίκα μου και τα παιδιά μου, πάω βόλτες, σινεμά, θέατρο, διαβάζω πολύ και καμιά φορά, όταν βρίσκομαι μόνος μου, γράφω».⁴³

Εν κατακλείδι, ο επίσημος κανονιστικός λόγος περί «εξυγίανσης» και «εξευρωπαϊσμού» του ποδοσφαίρου σημαίνει την ανάδυση ενός μηχανισμού πειθάρχησης και ελέγχου ακόμη και αυτού του «εναλλακτικού» ανδρικού χώρου. Η πειθάρχηση αυτή θα σημαίνει και την παραγωγή νέων, «εξευρωπαϊσμένων» μορφών ποδοσφαίρου, νέων «υγιών» ανδρικών ποδοσφαιρικών σωμάτων. Σε ποιο βαθμό και πώς οι πολιτικές αυτές θα ενσωματώσουν, θα επανεγγράψουν έναν ανδρισμό θεωρούμενο ως «προνεωτερικό», «λαϊκό». Πώς συνδέεται η πειθάρχηση αυτή με τις ευρύτερες «εξευρωπαϊστικές» πολιτικές επιτηρησης που αφορούν το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την υγεία και τον αστικό χώρο; Αν το ποδόσφαιρο αλλά κυρίως η σεξουαλικότητα αποτελούν στη σύγχρονη Ελλάδα αλλά και τα Βαλκάνια⁴⁴ τη βασική συνιστώσα των εθνικών ταυτοτήτων και των εννοιολογήσεων του «παραδοσιακού» και του «μοντέρνου» με τις οποίες οι ταυτότητες αυτές συνδέονται άμεσα, η διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων είναι, κατά τη γνώμη μου, κρίσιμη.

Ευχαριστίες.

Για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και γόνιμες ερωτήσεις τους, ευχαριστώ θερμά την Αθηνά Αθανασίου, τη Ράνια Αστρινάκη, τον Βασίλη Νιώτη και τον Άκη Παπαταξιάρχη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. C. Bromberger "De quoi parlent les sports?" *Terrain* 25, 1995, 5 –12.
2. C. Geertz *Η ερμηνεία των πολιτισμών*. Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 400. Στο

ίδιο απόσπασμα του κειμένου του ο Geertz δεν επισημαίνει μόνο τον ανδρικό, ομοκοινωνικό αλλά και τον σεξουαλικό, φαλλικό χαρακτήρα της κοκορομαχίας. Έτσι, αναφέρεται στην αμφισημία της λέξης πετεινός η οποία σημαίνει τον κόκορα αλλά και το πέος τόσο στα αγγλικά όσο και στα μπαλινέζικα, και στη βαθιά ψυχολογική ταύτιση των μπαλινέζων ανδρών με τα «πουλιά» τους. Ωστόσο δεν προχωρά στη διερεύνηση και ανάλυση της ταύτισης αυτής αφού, όπως λέει ο ίδιος, η ταύτιση εξαντλείται σε «βαρετά ανέκδοτα» και σε «κοινότοπες αισχρολογίες». Φαίνεται ότι ο Geertz τουλάχιστον της εποχής που γράφεται το κείμενο, θεωρεί τον ανδρισμό, τη σεξουαλικότητα ως φυσικά, αυτονόητα φαινόμενα. Έτσι, μολονότι αναφέρει τις πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις των Bateson και Mead για αντίστοιχες πολιτισμικές αντιλήψεις για το ανδρικό σώμα, εντούτοις κλείνει βιαστικά το ζήτημα λέγοντας ότι για τους Μπαλινέζους «το γεγονός ότι (οι πετεινοί) αποτελούν κατεξοχήν ανδρικά σύμβολα (...) είναι τόσο προφανές όσο και το ότι κατηγορίζουν τα νερά».

3. Μπ. Άντερσον *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997.

4. Τον όρο «σωματοποιημένη διέγερση» χρησιμοποιεί ο Appadurai στην ανάλυσή του για το κρίκετ και την εθνική ταυτότητα στην Ινδία. Βλ. A. Appadurai «Playing with Modernity: The Decolonization of Indian Cricket», *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996 (ελληνική μετάφραση στα *Σύγχρονα Θέματα* 85, Ιούλιος 2004).

5. Όπως μου είπε κατηγορώντας τους έλληνες παίκτες ένας πενήνταχρονος οδηγός ταξί το βράδυ αμέσως μετά την ήττα της Εθνικής Ελλάδας από την Εθνική Αλβανίας και εν μέσω πανηγυρισμών Αλβανών μεταναστών: «ρεζίλεψαν (εν. οι παίκτες «μας») ένα ολόκληρο έθνος».

6. A. Parker, M. Russo, D. Sommer, P. Yaeger (eds), *Nationalisms and Sexualities*, New York & London, Routledge, 1992.

7. C. Bromberger, *Football, la bagatelle la plus sérieuse du monde*, Paris, Bayard, 1998.

8. Οι νεότερες ανθρωπολογικές μελέτες δεν θεωρούν πλέον τη σύγκρουση και τη βία ως διαλυτικό αλλά ως συστατικό παράγοντα των κοινωνικών σχέσεων, βλ. Κ. Γιαννακόπουλος «Διαδικασίες σύγκρουσης: ανθρωπολογικές προσεγγίσεις» στο: Χ. Βλαχούτσικου σε συνεργασία με την L. Hart (επιμέλεια), *Όταν οι γυναίκες έχουν διαφορές. Αντιθέσεις και συγκρούσεις γυναικών στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Μέδουσα, 2003, σ.126-138.

9. Στο δυτικό πολιτισμό η βία και η σεξουαλικότητα συνδέονται στενά διότι θεωρούνται ως αντικοινωνικά ή ατομικά/ιδιωτικά, ανεξέλεγκτα, παράλογα, παραβατικά φαινόμενα. Βλ. P. Harvey-P. Gow (eds), *Sex and Violence. Issues in representation and experience*, London, Routledge, 1994.

10. R. Lancaster «That We Should All Turn Queer?: Homosexual Stigma in the Making of Manhood and the Breaking of a Revolution in Nicaragua» στο: R. Parker - P. Aggleton (eds.), *Culture, Society and Sexuality. A Reader*, London, UCL Press, 1999, σ. 97-115. Κ. Γιαννακόπουλος, «Έμφυλη τάξη και αταξία: "φυσικός" ανδρισμός και άσκηση εξουσίας.» στο: Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμέλεια), *Εαυτός και "Άλλος". Ενοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα, Gutenberg 2003 σ. 183-204. R. W. Connell, *Gender and Power*, Cambridge, Polity Press, 1987.

11. R. Lancaster, ό.π., 1999.

12. K. Yannakopoulos «Amours entre hommes et identités sexuelles au Pirée et à Athènes», *Terrain* 27, 1996, σ. 53-70. R. Lancaster, *ibid*, 1999.

13. Χρησιμοποιώ στο παρόν κείμενο τον όρο αυτό της Eve Sedgwick υιοθετώντας και τον ορισμό που δίνει στην έννοια «ομοκοινωνική επιθυμία» («homosocial desire»): «... Θα χρησιμοποιώ την «επιθυμία/πόθο» με ένα τρόπο ανάλογο με την ψυχαναλυτική χρήση της «libido», δηλαδή όχι για μια συγκεκριμένη συναισθηματική κατάσταση αλλά για μια συναισθηματική ή κοινωνική δύναμη ακόμη και όταν η εκδήλωσή της είναι η εχθρότητα ή το μίσος ή και κάτι λιγότερο συναισθηματικά φορτισμένο, τα οποία διαμορφώνουν μια σημαντική σχέση»: βλ. E. Sedgwick Kosofsky, *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*, New York, Columbia University Press, 1985, σ. 2.

14. N.-Cl. Mathieu, «Quand céder n'est pas consentir. Des déterminants matériels et psychiques de la conscience dominée des femmes et de quelques-unes de leurs interprétations en ethnologie » στο: N.-Cl. Mathieu, *L'anatomie politique. Catégorisations et idéologies du sexe*, Paris, Coté-Femmes, 1991, σ. 131-225.

15. K. Yannakopoulos «Corps érotique masculin et identités sexuelles au Pirée et à Athènes», *Gradhiva. Revue d'histoire et d'archives de l'anthropologie* 23, 1998, σελ. 101-108.

16. G. Devereux, «Considérations ethnopsychanalytiques sur la notion de parenté» στο: G. Devereux, *Ethnopsychanalyse complémentaire*. Paris, Flammarion, 1985/1965, σ. 213-252.

17. Για το αρρενωπό παρουσιαστικό ως ύψος άσκησης της εξουσίας βλ. Κ. Γιαννακόπουλος «Έμφυλη τάξη και αταξία...», ό.π., σ. 183-204.

18. Όπως παρατηρεί πολύ εύστοχα η Nicole-Claude Mathieu ο φόβος, ο εκφοβισμός που αποτελεί τη κυριότερη μορφή βίας που ασκείται στις γυναίκες, συνιστά την πραγματικότητα του βιασμού: «Οι γυναίκες βιάζονται από την απειλή του θανάτου, τον φόβο και την, εν μέρει σωστή, ιδέα η οποία παρालύει: οι "άνδρες" είναι οι πιο δυνατοί». Βλ. N.-Cl. Mathieu «Remarques sur la personne, le sexe et le genre», *Gradhiva* 23, 1998, σ. 57.

19. Θεωρείται ότι η σωματική σύγκρουση μεταξύ των παικτών πρέπει να γίνεται «ανδρικά», «μέσα στη φάση», «στα ίσα». Ο παίκτης που τηρεί την ανδρική αυτή τάξη είναι «καθαρός», ενώ εκείνος που επιτίθεται «έξω από τη φάση», «από πίσω», είναι «βρώμικος». Όμως, εκείνος που έχει υποστεί μια «βρώμικη» επίθεση πρέπει να απαντήσει, έστω και «βρώμικα», αλλιώς δεν θα είναι «άνδρας». Επίσης «καθαρό γκόλ» είναι εκείνο που επιτυγχάνεται ως αποτέλεσμα μιας επίθεσης και υπερίσχυσης επί του αντιπάλου σε αντίθεση με εκείνο που επιτυγχάνεται μετά από απόφαση του διαιτητή με πέναλτυ. Η αντίληψη αυτή για την «ανδρική» σύγκρουση δεν περιορίζεται στο ποδόσφαιρο. Στις εργασιακές και ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις θεωρείται ότι ένας «άνδρας» επιλύει τις διαφορές του «στα ίσα», με άμεση, κατά μέτωπο, αρκετές φορές βίαιη, αντιπαράθεση, ενώ ίδιον των γυναικών αλλά και των «θηλυπρεπών» ανδρών είναι η προσφυγή στην έμμεση, «από πίσω» επίλυση μιας διαφοράς, στην «πουτανιά» ή την «πουστιά». Για την απουσία ή υποτίμηση των γυναικών ως υποκειμένων σύγκρουσης βλ. Χ. Βλαχούτσικου «Όταν γυναίκες έχουν διαφορές: αναστολές και ανοίγματα» στο: Χ. Βλαχούτσικου-L. Hart (επιμέλεια) *Όταν οι γυναίκες έχουν διαφορές*, ό.π., σ. 14-104.

20. Για μια διεξοδική αναφορά σ' αυτό τον ανδρισμό βλ. D. Gilmore, *Manhood in the Making. Cultural Concepts of Masculinity*, New Haven, Yale University Press, 1990.

21. J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Oxford, Clarendon Press, 1964 και S. Brandes «Like wounded stags: male sexual ideology in an Andalusian town» στο: S. Ortner.- H. Whitehead (eds), *Sexual Meanings. The Cultural Construction of Gender and Sexuality*, Cambridge University Press, 1981, σ. 216-239.

22. D. A. Miller, «Anal Rope » στο: D. Fuss (ed.), *Inside/Out. Lesbian Theories, Gay Theories*, New York & London, Routledge, 1991.

23. λ. K. Yannakopoulos, *Jeux du désir, jeux du pouvoir. Corps, émotions et identité sexuelle des hommes au Pirée et à Athènes*, Thèse de doctorat. Paris, École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1995, σ. 177-178.

24. Ο Michael Herzfeld παρατηρεί ότι «το θηλυκό γραμματικό γένος συνδέεται με λιγότερο ελεγχόμενες αλλά περισσότερο οικείες όψεις της ανδρικής σεξουαλικότητας», και ότι «μια εκθηλυμμένη σεξουαλικότητα εκφράζει μια οικεία αίσθηση αταξίας». Βλ. M. Herzfeld «Within and Without: The Category of "Female" in the Ethnography of Modern Greece» στο: J. Dubisch (ed.), *Gender and Power in Rural Greece*, Princeton University Press, 1986, σ. 232.

25. L. Irigaray, *Ce sexe qui n'en est pas un*, Paris, Minuit, 1977.

26. N. Loraux, *Les expériences de Tirésias. Le féminin et l'homme grec*, Paris, Gallimard, 1989.

27. Οι άνδρες αυτοί χρησιμοποιούν επίσης όρους όπως «μεράκι», «κέφι»: ο καλός παίκτης έχει μεράκι, κέφι (για το ποδόσφαιρο). Για την «πνευ-

ματικότητα» των συναισθημάτων αυτών βλ. E. Papataxiarchis «Émotions et stratégies d'autonomie en Grèce égéenne», *Terrain* 22, 1994, σ. 5-21.

28. Βλ. K. Yannakopoulos, ό.π., 1996, K. Γιαννακόπουλος, ό.π., 2003. Για την ομοκοινωνικότητα του καφενείου, όπου οι άνδρες στηριζόμενοι στο κέφι, αντιπαράθενται στη συζυγική, οικογενειακή ζωή, τους νόμους του κράτους και το χρήμα βλ. E. Papataxiarchis «A Contest with Money: Gambling and the Politics of Disinterested Sociality in Aegean Greece» στο: S. Day, E. Papataxiarchis, M. Stewart M.(eds), *Lillies of the Field. Marginal People Who Live for the Moment*, Colorado, Westview Press, 1999, σ.158-177.

29. Απ' όσο γνωρίζω, παρόμοιες αποδοκμασίες δεν υπήρξαν για μετανάστες άλλων εθνικοτήτων που συμμετείχαν επίσης στους δημόσιους πανηγυρισμούς. Ο εθνικισμός φαίνεται ότι είναι επιλεκτικός ή μάλλον ότι δεν ανάγεται σε μια εθνική ουσία: ο Άλλος με βάση τον οποίο κατασκευάζονται οι εθνικές ταυτότητες, συγκροτείται διαφορετικά ανάλογα με τα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα.

30. Την ταύτιση αυτή μεταξύ ανδρικής ομοκοινωνικότητας και εθνικής κοινότητας στη νεότερη Ευρώπη δείχνει ο George Mosse στο βιβλίο του για τον εθνικισμό και τη σεξουαλικότητα στη νεότερη Ευρώπη βλ. G. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability & Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York, Howard Fertig, 1985. Επίσης, ο Άντερσον, όπως επισημαίνουν και οι επιμελητές του συλλογικού τόμου «Nationalisms and sexualities», μολονότι αναφέρεται ελάχιστα στο φύλο, εν τούτοις θεωρεί την φανταστική κοινότητα του έθνους ως μια «βαθιά οριζόντια συντροφική σχέση» η οποία χαρακτηρίζεται από ένα «αίσθημα ανδρικής αδελφότητας (brotherhood) που δίνει τη δυνατότητα σε τόσα εκατομμύρια ανθρώπους τους δύο τελευταίους αιώνες, όχι τόσο να σκοτώνουν, όσο να είναι πρόθυμοι να δίνουν τη ζωή τους για τόσο περιορισμένες φαντασιώσεις».

31. Στυλιανούδη, «Αγώνας και θέαμα: στο θέατρο του ποδοσφαιρικού αγώνα», *Σύγχρονα Θέματα* 85, 2004, σ. 21.

32. Το σύνθημα αυτό μπορεί να ερμηνευτεί και με βάση την ανάγνωση του Lacan από τη Judith Butler για το «έχειν» το φαλλό ως τόπο άγχους, αγωνίας. Η αγωνία αυτή για το «χάσιμο», το μη-έχειν, υποδηλώνει σύμφωνα με την Butler μια αδύνατη πιθανότητα του «έχειν», ένα ήδη προϋπάρχον «χάσιμο», μια εμπλοκή του «αρσενικού» στο «θηλυκό». Βλ. J. Butler, *Bodies that matter. On the Discursive Limits of "Sex"*, New York, Routledge, 1993 σ. 205. Επίσης, η Αθηνά Αθανασίου αναλύοντας τη δημογραφική αγωνία δείχνει ότι η «ως αποτροπαϊκή χειρονομία, η φετιχοποίηση του έθνους μεταθέτει προληπτικά την έντρομη αναγνώριση του ενδεχόμενου του ευνουχισμού»: βλ. A. Athanassiou, *Nostalgic Futures, Contentious Technologies: Reckoning Time and Population in Greece*, PhD thesis, New York, New School University 2001, σ. 324.

33.«Metrosexual» είναι όρος ο οποίος επινοήθηκε το 1994 από Άγγλο δημοσιογράφο, για να ορίσει εκείνους τους σύγχρονους άνδρες που, αν και είναι ετεροφυλόφιλοι, υιοθετούν μια αισθητική κι έναν τρόπο συμπεριφοράς που θεωρούνται ότι συνδέονται με τους ομοφυλόφιλους άνδρες. Έτσι, σε ελληνικά γυναικεία περιοδικά, ο «metrosexual» περιγράφεται ως ο άνδρας που είναι «νάρκισσος, ...Ξοδεύει λεφτά σε κρέμες... αγαπά την οικογένεια,... δεν βρίζει βλέποντας ποδόσφαιρο». Χαρακτηριστικός τύπος metrosexual θεωρείται ο Άγγλος ποδοσφαιριστής Μπέκαμ. Βλ. E. Κυρατσού, *Metrosexual: μια νέα σεξουαλική κατηγορία και έμφυλες/σεξουαλικές διχοτομίες*, Εργασία εξαμήνου στο Π.Μ.Σ. «Γυναίκες και φύλα. Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις», Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας & Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2004.

34. Σημειώνω ότι την περίοδο εκείνη η «ευρωπαϊκότητα» των Ελλήνων είχε αμφισβητηθεί έντονα από τους «Δυτικούς», «Ευρωπαίους» και Αμερικάνους οι οποίοι είχαν αμφισβητήσει την ικανότητα των Ελλήνων να φέρουν σε πέρας τη διοργάνωση των Ολυμπιακών αγώνων. Η αμφισβήτηση αυτή στηριζόταν σε «οριενταλιστικά» στερεότυπα περί μεσογειακού Έλληνα ο οποίος, αντί να δουλεύει, κάθεται πίνοντας ούζα. Επίσης, αρκετοί Έλληνες, σχολιάζοντας τη μη έγκαιρη αποπεράτωση των Ολυμπιακών έργων, ανήγαγαν την καθυστέρηση αυτή σε «φυσικά» χαρακτηριστικά της «φυλής»: «έτσι είμαστε εμείς οι Έλληνες, τα αφήνουμε όλα τελευταία στιγμή» .

35. Βλ. K. Yannakopoulos, «Notions du politique et altérité sexuelle» στο: K. Kaurinkoski, P. Sintès, G. de Rapper (sous la responsabilité), *Nommer et classer dans les Balkans*, Champs helléniques modernes et contemporains, École française d'Athènes en collaboration avec l'Institut d'ethnologie méditerranéenne et contemporaine (Aix-en Provence) (υπό δημοσίευση, 2005).

36. R. Ivicovic, *Le sexe de la nation*, Paris, Editions Léo Scheer, 2002.

37. Εφ. «Νέα», 3-4 Ιουλίου 2004.

38. Για τη σύνδεση του ποδοσφαίρου με τον πόλεμο βλ. G. Mosse, ό.π., 1985.

39. E. Μπαλιμπάρ « Η μορφή έθνους: ιστορία και ιδεολογία» στο: E. Μπαλιμπάρ-Ι. Βαλλερστάιν, *Φυλή, έθνος, τάξη. Οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1991, σ. 132-161.

40. Βλ. και A. Appadurai, ό.π., 1996 για τη συμμετοχή των γυναικών στο κρίκετ.

41. Η συνέντευξη του Μιχάλη Βλάχου παραχωρείται στο γκέι περιοδικό «Δέον» 1, Ιούνιος 1997. Το γεγονός της συνέντευξης ενός ποδοσφαιριστή σε ένα γκέι περιοδικό αποτελεί αυτό καθαυτό σημείο νεωτερικότητας. Πιο συγκεκριμένα, οι νεωτερικές απόψεις του Βλάχου για τη «φανέλα» και την οικογένεια συνδέονται άμεσα με την ανάδυση στην ελληνική κοινωνία τού δυτικού, νεωτερικού θεωρούμενου ως απόλυτου διαχωρισμού ομοφυλόφιλος/ετεροφυλόφιλος και της νεωτερικής, φιλελεύθερης ανοχής απέναντι στην ομοφυλοφιλία.

42. Βλ. και A. Bakalaki "Locked into Security, Keyed into Modernity: The Selection of Bulgaries as Source of Risk in Greece", *Ethnos* 68, 2003, σ. 209-229.

43. Ας σημειώσουμε ότι στο λόγο των οπαδών της Εθνικής, οι τελευταίοι ήταν σε κατάσταση απώλειας του λογικού, συνειδητού ελέγχου, υπό την επήρεια ναρκωτικών ουσιών, εθνικής «έκστασης»: «Ελλάς, ολέ, Ελλάς ολέ, νάχα έναν αργιλέ, να καπνίσω, να φουμάρω να τα βλέπω μπλέ», «Γειά σου Ότο, γειά σου Ότο, όλη η Ελλάδα πίνει χόρτο».

44. Για τη διαπλοκή εθνικής και έμφυλης/σεξουαλικής ταυτότητας στη Σερβία βλ. D. Bjelic-L. Cole, "Sexualizing the Serb" και B. Arsic, "Queer Serbs" στο: D. Bjelic-O. Savic (eds), *Balkan as Metaphor. Between Globalization and Fragmentation*, Massachusetts, The MIT Press, 2002.